

Prof. dr hab. Bożena Matyjas

Recenzja pracy doktorskiej mgr Anny Zalewskiej pt. „Bariery w relacji rozstających się rodziców w kontekście współpracy rodzicielskiej” napisanej na Uniwersytecie Śląskim w Instytucie Pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych pod kierunkiem dra hab. Macieja Bernasiewicza, prof. UŚ

Uwagi ogólne

Rozpad rodzin jest coraz częściej spotykanym zjawiskiem w społeczeństwie polskim, powodującym ich niepełność. Ma on bardzo groźne następstwa, przede wszystkim dla dzieci, ich aktualnej sytuacji i dalszych losów życiowych. Nie tylko sam rozwód jest dla dziecka dramatem, lecz również okres, który go poprzedza. Bardzo często właśnie w czasie przedrozwodowym następuje rozbicie wewnętrznych emocjonalnych więzów w rodzinie. Rozejście się małżonków poprzedzają często konflikty, które zakłócają atmosferę życia rodzinnego. Dziecko bywa nastawione wrogo przez jednego z rodziców przeciwko drugiemu, a w czasie trwania procesu rozwodowego staje się nieraz przedmiotem sporów i przetargów. Sąd po dokładnym rozeznaniu sprawy pozostawia dziecko pod opieką matki lub ojca, umożliwiając jednak kontakt z obojgiem rodziców naturalnych. Jeżeli wzajemny antagonizm byłych współmałżonków był lub jest nadal silny, albo też jeżeli nie są oni lojalni i nie mają poczucia odpowiedzialności za dziecko lub fałszywie rozumieją jego dobro, to kontakty takie zostają utrudnione, przyczyniają się w chwili napięcia i udręki. Obraz matki czy ojca ukształtowany przez dziecko wówczas gdy tworzyli oni jeszcze zgodne małżeństwo, zostaje zachwiany lub załamuje się całkowicie. Dziecko czuje się osamotnione i bezradne, włączone bez swojej woli w sprawy, których istoty nie potrafi pojąć. Jego potrzeba bezpieczeństwa i przynależności do obojga rodziców zostaje zagrożona. Pojawienie się syndromów i zaburzeń w zachowaniu nie należy w takich wypadkach do rzadkości.

Do prawidłowego rozwoju dziecko potrzebuje ojca i matki. Nikt nie jest w stanie ich zastąpić. Dziecko boi się konfliktów między rodzicami. Zatraca wówczas poczucie bezpieczeństwa, obawia się, że straci ojca lub matkę. Zdaniem wielu badaczy rodzina rozwiedziona jest środowiskiem, które dostarcza dzieciom szczególnie wielu sytuacji

traumatyzujących, tj. sytuacji, które powodują powolne gromadzenie się negatywnych doświadczeń o dużym ładunku emocji, zwane traumą.

Warto dodać, że wpływ sytuacji rozwodowej na dziecko jest uzależniony od jego wieku, płci, rozwoju, dojrzałości intelektualnej i emocjonalnej. Dzieci przeżywają rozbitcie rodziny inaczej niż dorośli, ponieważ tracą coś, co ma zasadnicze znaczenie dla ich rozwoju – strukturę rodzinną. Rozwód rodziców zawsze powoduje nową, trudną sytuację dla dziecka, dostarcza zbyt dużo przykrych konsekwencji i wyrządzanych krzywd. Z badań ogólnopolskich dotyczących problematyki rozwodu i jego wpływu na dzieci wynika, że przekłada się ona na wszystkie sfery funkcjonowania dziecka (zwłaszcza emocjonalną i społeczną, ale także różne obszary jego życia i aktywności w szkole, wśród rówieśników).

Podjęcie w badaniach pedagogicznych problematyki dotyczącej rozwodu rodziców, jego wpływu na dziecko wydaje się być zasadne, ponieważ dla prawidłowego rozwoju i wychowania dziecka niezbędni są oboje rodziców: matka i ojciec – także po rozwodzie. Mimo, iż jedno z rodziców pełni rolę pierwszoplanową, a drugi rolę drugoplanową bardzo ważne są dobre wzajemne relacje rodziców przekładające się na dobre relacje z dzieckiem. Niestety często zdarza się tak, że istnieją bariery w relacji rozstających się rodziców w kontekście współpracy rodzicielskiej, które wpływają negatywnie na sytuację dziecka, jego funkcjonowanie w rodzinie, szkole, wśród rówieśników. Taką tematykę podjęła w swojej pracy doktorskiej mgr Anna Zalewska. Podjęty w pracy temat uważam za ważny społecznie i pedagogicznie, zwłaszcza że brak jest w czasopiśmiennictwie pedagogicznym takiego ujęcia tematu tj. analizy barier w relacji rozwodzących się rodziców, które mają negatywny wpływ na dzieci, w tym na ich wrogię nastawienie do jednego, głównie drugoplanowego rodzica; ich zagubienie się, ciągłą niepewność i wystraszenie.

Temat pracy i spis treści wskazują na oryginalne ujęcie problematyki badawczej, w jej aspekcie teoretycznym, metodologicznym oraz praktycznym.

Uwagi szczegółowe

Praca liczy 238 stron, złożona jest ze Wstępu, dwóch rozdziałów teoretycznych, rozdziału metodologicznego oraz rozdziału czwartego, w którym zawarta została prezentacja wyników badań – ich analiza i interpretacja; podsumowania i wniosków, zakończenia, spisu tabel, spisu

rysunków, bibliografii oraz trzech załączników: dwa to narzędzia badawcze, jeden to program warsztatów dla rozstających się rodziców – pokonywanie barier komunikacyjnych.

We Wstępie znajduje się wprowadzenie w problematykę pracy i badań, motywacja podjęcia takiego tematu (doświadczenia wynikające z bycia obserwatorem „widzeń” rodziców z dziećmi) i chęć pomocy rodzicom w pokonywaniu barier (opracowanie warsztatów dla rodziców służących nauczaniu ich współpracy, aby dzieci nie cierpiały z powodu ich rozstania). We Wstępie znajduje się także syntetyczne omówienie struktury pracy i charakterystyka tematyczna poszczególnych rozdziałów.

Wstęp oceniam pozytywnie, ponieważ zawiera wszystkie elementy, jakie powinny się znajdować w pracach naukowych (awansowych).

Dwa początkowe rozdziały: pierwszy i drugi to teoretyczne wprowadzenie w problematykę pracy. Rozdział 1 pt. „Trudności związane z rozstaniem rodziców” złożony jest z czterech podrozdziałów. Zawarte w nich rozważania dotyczą: komunikacji i jej barier, konfliktów i metod ich rozwiązywania w odniesieniu do par rozstających się, polskiego prawa dotyczącego rozstań, rozwodów i kontaktów z dziećmi, konsekwencji zachowań rozstających się rodziców. Analiza literatury przedmiotu z wymienionych powyżej zagadnień jest interesująca poznawczo, Autorka swobodnie posługuje się wiedzą z omawianej problematyki, którą opiera na interdyscyplinarnej literaturze przedmiotu: pedagogicznej, psychologicznej, prawnej. Omawianie zagadnień w danym podrozdziale oceniam jako kompetentne, naukowe. Wiedza zawarta w wymienionych podrozdziałach stanowi całościowe opracowanie tematyki dotyczącej rozstania się rodziców, ich rozwodu oraz wpływu tej sytuacji na dzieci – konsekwencji konfliktu rodziców dla problemów dziecka. Autorka szczegółowo je opisała / zdiagnozowała, co jest bardzo ważne dla pedagogiki, ponieważ stanowi podstawę opracowania programów pomocy dla dzieci i ich rodziców.

W rozdziale 2 wyróżnione zostały i szczegółowo scharakteryzowane wybrane koncepcje wyjaśniające źródła barier i metody ich niwelowania. Należą do nich: teoria poliwalgalna, teoria behawioralna, teoria poznawcza. Autorka posługiwała się tutaj głównie literaturą psychologiczną. Poszukując powodów zakłóceń komunikacyjnych i destrukcyjnych zachowań rozwodzących się rodziców Autorka odwołała się do wymienionych powyżej, aby pomóc rozstającym się rodzicom w harmonijnym i konstruktywnym funkcjonowaniu w nowym modelu rodziny. Bardzo ważne jest wyróżnienie barier komunikacyjnych występujących pomiędzy rozstającymi się rodzicami. Autorka zrobiła to kompetentnie w oparciu o bogatą

literaturę przedmiotu. Przedstawiła także schemat niwelowania barier komunikacyjnych (s. 48) w oparciu o teorię poliwalgalną, teorię behawioralną oraz teorię poznawczą. Słusznie wskazała, że połączenie mechanicznej zmiany zachowania z psychoedukacją i uświadamianiem może przynieść efekty złagodzenia sytuacji konfliktowych pomiędzy rozstającymi się rodzicami, ponieważ będą oni nastawieni bardziej prospołecznie, a poziom negatywnych emocji będzie obniżony. Proponuje przy tym uczestnictwo w warsztatach, które mogą tę sytuację zmienić na korzyść.

Rozdział 2 zawiera dobrą argumentację naukową dotyczącą omawianej przez Autorkę problematyki. Rozważania teoretyczne odnoszone są do praktyki.

Podsumowując obydwie rozdziały teoretyczne należy stwierdzić, że napisane są one na dobrym poziomie merytorycznym. Autorka wykorzystwała do swoich rozważań bogatą wielodyscyplinarną literaturę przedmiotu. Swobodnie posługuje się swoją wiedzą z zakresu problematyki zarysowanej w tytule pracy. Kompetentnie łączy wiedzę teoretyczną i praktyczną.

Rozdział 3 pt. „Założenia metodologiczne badań własnych” złożony jest z trzech podrozdziałów. Poruszone tutaj zagadnienia to: cel i problematyka badań własnych (3.1.), metody i techniki badawcze (3.2.), oraz dobór próby i proces badawczy (3.3.). Wyróżniony rozdział został oparty o metodologię badań pedagogicznych. W podrozdziale pierwszym Autorka wskazuje na przedmiot badań, jego cele, typ badań. Należy podkreślić, że były to badania jakościowe. Na uwagę zasługuje sformułowanie dwóch celów badawczych, tj. teoretycznego i praktycznego, ponieważ pedagogika jest nauką teoretyczną i praktyczną zarazem, a więc obydwie cele są również ważne.

W omawianym podrozdziale Autorka sformułowała problem główny: Jakie bariery występują w relacji rozstających się rodziców? oraz 6 problemów (w postaci pytań dopełnienia) szczegółowych. Zostały one sformułowane poprawnie pod względem metodologicznym. Problem główny zakłada istnienie barier, natomiast problemy szczegółowe mają na celu przybliżyć nie tylko same bariery, ale osadzić je w kontekście: ich ewentualnego źródła w przyczynach rozstania, charakterze konfliktów toczących się w każdej z rodzin oraz konsekwencji w postaci zachowań i cech dzieci zaangażowanych w niezgodę między rodzicami. Taki tok rozumowania został wyróżniony przez Autorkę i wydaje się być właściwy dla rozwiązania problemu badawczego zawartego w tytule pracy.

W podrozdziale drugim (3.2.) wymienione zostały i scharakteryzowane metody i techniki badawcze. Metodą badań była metoda wielokrotnego studium przypadku oraz takie techniki

jak: obserwacja uczestnicząca i analiza dokumentów (triangulacja). Autorka, używając dobrej argumentacji naukowej, omawia dokonany przez siebie dobór metody i technik badań własnych.

Trzeci podrozdział (3.3.) wskazuje na dobór próby i proces badawczy. Były to badania celowe, obejmowały 15 rodzin składających się z dwojga rodziców i od jednego do trojga dzieci, skierowanych przez sąd do ośrodka mediacji w celu realizacji spotkań dzieci z rodzicem drugoplanowym. Autorka scharakteryzowała każdą z rodzin, wskazała także na czas badań, które rozpoczęły się w 2016 roku, a w 2018 roku zostały sformalizowane. Napisała także o uczestnictwie skonfliktowanych rodziców w warsztatach (w ośrodku mediacji), które miały im pomóc w budowaniu prawidłowych relacji społecznych. Posłużyły one do sformułowania przez Autorkę nowego celu pracy z rodzinami skonfliktowanymi po rozstaniu – stworzenie warsztatów opartych na danych empirycznych, na faktycznych potrzebach badanych rodzin w zakresie komunikowania się po rozstaniu oraz wykorzystujących metody pracy o udowodnionej naukowo skuteczności. Warto podkreślić, że badania własne Autorki nabrały w ten sposób praktycznego i realnie przydatnego wymiaru.

Podsumowując, rozdział metodologiczny został napisany poprawnie – w myśl założeń metodologicznych wykorzystywanych w badaniach pedagogicznych. Autorka łączy tutaj wiedzę z tego zakresu z doświadczeniami z własnej praktyki zawodowej. Rozdział metodologiczny jest jasny, przejrzysty, wskazuje na znajomość – przez Autorkę – procedury badań pedagogicznych i jej właściwe wykorzystanie w badaniach własnych.

Rozdział 4, złożony z pięciu podrozdziałów zawiera prezentację wyników badań - ich analizę i interpretację. To bardzo wartościowa merytorycznie, poznawczo i praktycznie część pracy. W kolejnych podrozdziałach znajduje się analiza takich zagadnień jak: okoliczności rozstania stron i źródła konfliktów (4.1.), charakterystyka pedagogiczna rodziców (4.2.), zachowania rodziców w stosunku do siebie nawzajem (4.3.), zachowania rodziców w stosunku do dziecka (4.4.), zachowanie dziecka (4.5.). Ich tytuły wskazują na bezpośredni związek z postawionymi w metodologii problemami / pytaniami badawczymi.

Szczegółowa analiza i interpretacja kolejnych zagadnień jest interesująca poznawczo, poprawna naukowo. Wyniki badań przedstawiane są w postaci tabel oraz cytowanych wypowiedzi badanych. Dyskusja prowadzona przez Autorkę pracy jest merytoryczna, kompetentna. Po opisanu powodów rozpadu związku (według osób badanych) Autorka przeprowadziła charakterystykę psychologiczną rodziców (cechy osobowości) oraz cechy

psychologiczne wyrażone „wprost” w opiniach psychologiczno – pedagogicznych. Podkreśliła brak autorefleksji u badanych rodziców, który należy wiązać z wieloma deficytami we wspólnym funkcjonowaniu rodziców i ich wspólnych interakcjach. Badania potwierdzają, że badani mogą przenosić ten stan (brak „wglądu w siebie”) na dziecko / dzieci. U badanych rodziców: pierwszo – i drugoplanowych wyróżniono ekstrawersję, impulsywność oraz chęć dominacji. Cechy te mają swój współdział w bezrefleksyjności działań rodziców, dążenia do konfliktów, krzywdzenia dzieci i deprecjonowania byłego partnera / partnerski. Autorka wskazuje w tym przypadku na rolę terapii, w której powinni uczestniczyć badani rodzice.

Kolejne analizowane zagadnienie dotyczy zachowania rodziców w stosunku do siebie nawzajem. Autorka opisuje tutaj otrzymane w tym zakresie wyniki badań. Jest to analiza merytoryczna, kompetentna, wykorzystująca w prowadzonej dyskusji wiedzę naukową, teoretyczną oraz praktyczną. Argumentacja naukowa jest tutaj właściwa, stanowi interesujące poznawczo rozważania.

W dalszej części rozdziału empirycznego, w podrozdziale 4.4. omówione zostały wyniki badań dotyczące zachowań rodziców w stosunku do dziecka. To bardzo interesujące dla pedagogiki zagadnienie, które wskazuje niestety – na zachowania niewłaściwe, które trzeba poprawić, zniwelować. Te niewłaściwe zachowania dotyczą zarówno rodziców pierwszoplanowych, jak i drugoplanowych. Autorka wyprowadza tutaj właściwy wniosek, że rodzice (pierwszo – i drugoplanowi) wypowiedali się negatywnie na temat drugiego rodzica, angażowali dzieci w konflikt i potęgowali możliwość występowania konfliktu lojalnościowego. Niestety takie zachowanie rodziców wpływa na utrzymywanie się barier w relacji rodziców i relacji z dzieckiem / dziećmi.

Ostatni podrozdział (4.5.) zawiera omówienie wyników badań dotyczących zachowania dziecka, które mogą być jednym z czynników podsycających konflikt między rodzicami. Autorka dokonała tutaj wartościowej poznawczo i praktycznie analizy i interpretacji różnych zachowań dzieci (lękowych) wobec rodzica pierwszoplanowego i rodzica drugoplanowego. Są to wnioski, które powinny być wykorzystane przez terapeutów, pedagogów, aby zmienić niewłaściwe zachowania dzieci, które przyczyniają się do utrwalania barier pomiędzy rodzicami i dziećmi.

Rozdział 4 zawiera rzetelną pod względem pedagogicznym analizę i interpretację wyników badań własnych. Autorka starała się tutaj odpowiedzieć na sformułowane w rozdziale metodologicznym problemy badawcze. Jej analiza jest kompetentna, wartościowa

merytorycznie, zarówno dla teoretyków jak i praktyków z zakresu pedagogiki czy psychologii. Prowadzona dyskusja jest poprawna pod względem naukowym. Autorka łączy w swej analizie teorię z praktyką – z własnymi doświadczeniami w pracy z rodzicami rozstającymi się oraz z ich dziećmi.

W końcowej części pracy, po rozdziale empirycznym, znajdują się Podsumowanie i wnioski. Autorka odpowiada tutaj na postawione problemy badawcze, koncentruje się na barierach w relacji rozstających się rodziców. Wymieniła te bariery określając je jako systemowe, bariery związane z osobowością rodziców, ich cechami i zaburzeniami, bariery związane z zachowaniami rodziców i dzieci oraz bariery związane z innymi osobami. W Podsumowaniu i wnioskach Autorka odnosi się także do celów badań własnych odwołując się do zawartych w części teoretycznej teorii naukowych wyjaśniających bariery i metody ich niwelowania (cel teoretyczny) oraz możliwości terapii w postaci np. warsztatów, które zmieniałyby niekorzystne relacje między rodzicami a tym samym między rodzicami i dziećmi (cel praktyczny).

Natomiast w Zakończeniu znajdują się rozważania, które mają zarówno charakter ogólny, jak i szczegółowy – nawiązywanie do praktycznych warsztatów przeznaczonych dla rodziców, które zmieniałyby relacje rodziców po rozstaniu się na korzystne dla nich i ich dzieci.

Do pracy dołączona została bibliografia (s. 167 – 175), która jest obszerna, fachowa dla podjętego tematu. Zawiera ona literaturę polskojęzyczną, wielodyscyplinarną oraz literaturę anglojęzyczną.

Na końcu pracy znajdują się trzy załączniki, pierwszy i drugi to wzory narzędzi badawczych, natomiast załącznik trzeci zawiera autorski program warsztatów dla rozstających się rodziców – pokonywanie barier komunikacyjnych. To bardzo obszerny załącznik (s. 179 – 238) zawierający takie elementy jak: wstęp, cele, czas trwania, odbiorcy warsztatów, metody pracy, pierwsze spotkanie, a także ćwiczenia dotyczące teorii poliwalnej (szereg ćwiczeń), ćwiczenia dotyczące teorii poznawczej (szereg konkretnych ćwiczeń), oraz ćwiczenia dotyczące teorii behawioralnej. Do propozycji warsztatów dołączonych jest 17 załączników, za pomocą których badano różne sytuacje dotyczące rodziców i ich dzieci.

Opracowane przez Autorkę warsztaty dla rodziców powinny być prowadzone przez specjalistów, bardziej psychologów, terapeutów niż pedagogów bez dodatkowych kwalifikacji. Szkoda, że nie uwzględniono tutaj warsztatów kładących nacisk na podejście pedagogiczne – likwidowanie barier w komunikacji pomiędzy rodzicami oraz rodzicami i dziećmi.

Uwagi końcowe

Przedstawiona mi do recenzji praca jest wartościowa merytorycznie, interesująca poznawczo, poprawna metodologicznie i w zakresie analizy otrzymanych wyników. Stanowi oryginalne rozwiązanie problemu pedagogicznego w aspekcie teoretycznym, metodologicznym i empirycznym. Autorka dobrze orientuje się w problematyce, którą porusza i bada – łączy teorię z praktyką, własnymi doświadczeniami z badanymi rodzicami rozstającymi się.

Przygotowana praca mgr Anny Zalewskiej pt. „Bariery w relacji rozstających się rodziców w kontekście współpracy rodzicielskiej” spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki dlatego też wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów w procedurze nadania stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

B. Matyjas